

CETATEA TROPAEUM TRAIANI ÎN LUMINA ULTIMELOR SĂPĂTURI ARHEOLOGICE

Tropaeum Traiani, unul din marile orașe romane de pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, identificat și făcut cunoscut de Grigore Tocilescu, în urma săpăturilor de mare amploare desfășurate pe platoul din valea Urluii, la vest de satul Adamclisi, jud. Constanța, între anii 1891–1909, și după aceea de săpăturile și studiile lui G. Murnu, V. Pârvan și Paul Nicorescu, fusese lăsat în părăsire pînă în ultimul timp. Începînd din 1968, Institutul de Arheologie, în colaborare cu fosta Direcție a Monumentelor Istorice, azi Direcția Patrimoniului Cultural Național (DPCN), a reluat săpăturile arheologice, însoțite pentru prima oară de lucrările necesare de protecție și restaurare ale ruinelor dezvelite. Pentru săpăturile arheologice a fost alcătuit un colectiv de cercetători de la Institutul de Arheologie din București¹, la care s-au alăturat, începînd din 1969, muzeografi de la Muzeul de Arheologie din Constanța². La campaniile din 1970 și 1971 au participat și arheologi de la Iași³.

Lucrîndu-se în diferite sectoare de teren, s-a urmărit obținerea de noi date, pe baza cărora să se poată reconstitui cît mai exact istoria orașului Tropaeum. În acest scop, s-a început săparea sistematică, pe niveluri de locuire, a suprafeței întregii cetăți. În același timp au fost reluate săpăturile la unele monumente dezvelite în întregime sau în cea mai mare parte, în scopul verificării datelor și concluziilor mai vechi, înainte de a se trece la lucrările de restaurare și protecție a acestora. Se are în vedere în primul rînd dezvelirea ruinelor orașului romano-bizantin (sec. IV–VI), înălțat peste dărîmăturile edificiilor din secolele II–III, cu materiale de construcție în mare parte refolosite de la acestea din urmă. Se efectuează

¹ I. Barnea, responsabil, Mihai Sâmpetru, Al.-S. Ștefan, Ioana Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, Catrinel Domăneanțu (1970–1971), membri, și P. Diaconu, responsabil adjunct în 1971, adăugîndu-se cu începere din 1974, arhitecta Monica Mărgineanu-Cîrstoiu, care din 1976 activează pe același șantier ca delegată a DPCN, unde a fost transferată.

² Radu Ocheșeanu, Maria Munteanu, Mihai Irimia (1969), Gh. Papuc și C. Scorpan.

³ N. Gostar (1970–71) și C. Iconomu (1971).

după aceea unele sondaje în straturile mai vechi, pentru culegerea de noi date privind municipiul din secolele II-III și urmele de locuire anterioare acestuia. Se are continuu în vedere coordonarea activității de dezvelire prin săpături arheologice, condusă și controlată de Institutul de Arheologie, cu cea de protecție și restaurare, efectuată de DPCN. Se poate spune chiar că în mare măsură activitatea de cercetare arheologică este condiționată de posibilitățile de protecție și restaurare ale DPCN, care are în sarcina sa și problema organizării întregului șantier.

Până în prezent au fost degajate în întregime porțile mari (de E și V) ale cetății romano-bizantine, împreună cu turnurile care le flanchează (nr. 22-1 și 14-15) și zonele de locuire învecinate, toată strada principală (*via principalis* sau *decumanus*), cu porțiuni din clădirile situate de o parte și de alta, latura de sud, în exterior, între poarta mică de sud și poarta mare de vest a cetății. S-au efectuat săpături de control la bazilica „simplă” și la „bazilica-cisternă”. Rezultatele primelor opt campanii de săpături (1968-1975) au fost sintetizate într-un volum monografic, primul de acest fel despre cetatea *Tropaeum*⁴, din care împrumutăm cea mai mare parte din datele aici prezentate.

Ultimele săpături arheologice au stabilit că viața omenească pe platoul pe care se înalță cetatea *Tropaeum* începe în epoca neolitică și continuă pînă în prima jumătate a secolului al VII-lea e.n. În sondajele efectuate în stratul masiv de loess galben-deschis de la baza depunerilor arheologice, la peste patru metri adîncime față de nivelul solului actual, au apărut fragmente ceramice aparținînd culturii Hamangia, iar în diferite puncte ale cetății s-au găsit izolate fragmente de silex. S-au descoperit de asemenea fragmente ceramice din epoca bronzului și din prima epocă a fierului.

Deasupra stratului de pămînt galben compact și uniform, la circa patru metri adîncime, într-un strat gros de aproximativ 0,50 m de pămînt brun închis, din cauza mării cantități de cenușe și cărbune pe care o conține, au apărut numeroase fragmente geto-dacice și romane, pe alocuri și zgură de fier, arătînd existența unei așezări geto-dacice, pe al cărei nume nu-l cunoaștem, dar care în secolul II î.e.n., întreținea legături cu lumea grecească de pe litoral și din sud, iar în secolele I î.e.n. - I e.n., se afla în plină dezvoltare economică și culturală, fiind tot mai mult influențată de civilizația romană în continuă expansiune. La începutul secolului al II-lea, cu prilejul războaielor dintre daci și aliații lor de o parte și romani de cealaltă parte, așezarea geto-dacică a fost distrusă prin foc.

Pe locul fostei așezări geto-dacice, împăratul Traian, în politica sa ofensivă împotriva dacilor și a celorlalte populații din stînga Dunării de Jos, ar fi înființat o stațiune militară cu un castru de pază al drumului spre nord, lîngă care a luat naștere o așezare rurală (*vicus*) cu caracter civil, alcătuită din populația locală mai veche și din noii coloniști, în cea mai mare parte veterani din diferite părți ale Imperiului, așezați și improprie-

⁴ I. Barnea, Al. Barnea, Ioana Bogdan-Cătăniciu, Monița Mărgineanu-Cîrstoiu, și Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani, vol. I: Cetatea. Monografie arheologică* (sub tipar).

tăriți aici, în preajma monumentului triumfal al lui Traian⁵. Un nivel identificat în sectorul porții de est, la adâncimea de 3,50–3,80 m față de solul actual, marcat de un strat de mortar și sfărâmături de piatră, gros de 10–15 cm și pus în legătură cu un șanț (*fossa*) adinc de 1,60 m și larg de 6,50 m și o berma lată de 2 m, ambele descoperite în afara incintei din secolul IV, este considerat ca reprezentând nivelul la care s-a construit prima incintă de la *Tropaeum Traiani*⁶.

Datorită situației la o importantă răscruce de drumuri militare și comerciale, așezarea întemeiată de Traian s-a dezvoltat foarte repede, atin-gînd către mijlocul și în primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea o deosebită înflorire economică și culturală, devenind un important centru urban, care în timpul împăratului Marcus Aureliu, înainte de anul 170, a fost înălțat la rangul de *municipium*⁷. Această situație de prosperitate economică rezultă în primul rînd din intensitatea circulației monetare, îndeosebi sub liniștita și îndelungata domnie a lui Antoninus Pius (139–161), cînd este documentată de numeroase descoperiri de monede, în frunte cu un mare tezaur de 1584 denari imperiali romani, găsit în 1969 în cetate, la mică distanță de poarta de est și de *via principalis*. La acestea se adaugă fragmentele de sculpturi arhitectonice din marmură, executate într-o tehnică aleasă, refolosite ca material de construcție în zidul de incintă și în diferite edificii romano-bizantine, și bogatele vestigii mărunte de cultură materială de tot felul, în frunte cu ceramica de diferite tipuri, printre care unele din provinciile occidentale ale Imperiului, descoperite în nivelul de locuire din perioada de timp amintită. Demn de menționat că majoritatea vestigiilor mărunte din secolele II-III se găsesc în partea de nord-est a incintei romano-bizantine, indicînd oarecum zona în care se afla orașul în perioada respectivă de timp. Această constatare, coroborată cu aceea că traseul primei incinte coincidea în sectorul porții de est cu cel al cetății romano-bizantine, la care se adaugă observația că pe unele fotografii aeriene, în partea centrală a orașului din secolele IV-VI se distinge o suprafață dreptunghiulară mai înaltă, de circa 250 × 100 m, au dus la concluzia că orașul din secolele II-III se întindea aproximativ în această parte a platoului.

Perioadei de mare înflorire din secolul al II-lea i-a pus capăt cumplita invazie a costobocilor din jurul anului 170, cînd întregul *municipium* a fost distrus de un puternic incendiu, ale cărui urme au fost întilnite în toate sondajele din jumătatea de est a cetății romano-bizantine. Numărul mare de fragmente ceramice geto-dacice aflate la un loc cu ceramică de factură superioară și alte obiecte romane în stratul de incendiu costoboc, confirmă și completează informațiile unor inscripții din aceeași perioadă

⁵ V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, IV, 1911, p. 2–3.

⁶ Ioana Bogdan-Cătănicu, care a identificat acest nivel, revine la părerea mai veche a lui Gr. Tocilescu, neexcludînd posibilitatea ca statutul de *municipium* să fi fost acordat Tropeenilor poate chiar de către Traian.

⁷ Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*, în *Studii Clasice*, VI, 1964, p. 185–203.

de timp (*Daizus Comozoi* ș.a.) despre persistența elementului autohton geto-dac, în curs de romanizare, alături de coloniștii romani.

După distrugerea provocată de costoboci, municipiul Tropeenilor cunoaște o nouă perioadă de înflorire, în timpul dinastiei Severilor. Vechea incintă e refăcută, iar în interior se înalță noi construcții, ale căror resturi vădese starea de prosperitate a așezării. Din rindul acestora se pare că face parte cisterna din partea de SV a cetății, deasupra căreia se va înalța în secolele IV-VI o bazilică creștină. Mai multe fragmente arhitectonice și inscripții refolosite în construcțiile din secolele IV-VI, aparțin acestei perioade, a cărei situație economică prosperă și relații cu lumea grecească din sud se reflectă mai clar în descoperirile monetare. Sărăcia aceleorași descoperiri confirmă o dată cu scăderea circulației bănești, decăderea pe care a suferit-o cetatea Tropaeum îndată după aceea, în cursul secolului al III-lea, ca urmare a îndeșirii atacurilor carpato-gotice și a slăbirii apărării militare a *limes*-ului scitic.

În această perioadă are loc o creștere a elementelor grecești, la care în afară de ceea ce se cunoștea mai dinainte⁸, s-a adăugat în 1969 un altar cu inscripție greacă din anii 236–238, dedicat de magistratul Proto-genes lui Jupiter ca zeu al ploilor – *Zeus Ombrimos*, refolosit la porticul unei locuințe de pe *via principalis*, în apropierea porții de est a cetății romano-bizantine⁹. De asemenea nu trebuie pierdut din vedere că poate ultima inscripție dinainte de refacerea cetății în timpul împăraților Constantin și Licinius, cunoscută ca datînd de prin anii 293–304, este dedicată lui *Jupiter Olbiopolitanus* de negustorul grec romanizat din Olbia, Nevius Palmas Theotimianus, și că, pe cît se pare, în anii rezidirii din temelii a cetății sau nu mult după aceea, cetatea Tropeenilor (*ἡ πόλις Τροπεισίων*) a înălțat un altar votiv, de data aceasta un monument oficial în limba greacă, închinat „zeiței crăieșe Hera” (*Juno Regina*), pentru găsirea apei atît de prețuită în zona de stepă dobrogeană¹⁰.

În ceea ce privește rezidirea „din temelii a cetății Tropeenilor”, sub împărații Constantin și Licinius, „după ce neamurile barbare fuseseră biruite peste tot”, așa cum ne asigură inscripția de fundație din anul 316, descoperită în 1893 la poarta de est, împreună cu trofeul simbolic, emblema orașului, săpăturile din ultimii ani au dus la noi descoperiri și deosebit de importante observații. Pe latura exterioră de sud-vest a cetății din secolele IV-VI, între turnurile deja cunoscute, dintre poarta de sud și poarta mare de vest, s-au descoperit fundațiile unor turnuri părăsite, asemănătoare ca plan cu turnurile fortăreței constantino-liciniene. Ele au fost puse în legătură cu opera generală de refacere a orașelor de la Dunărea de Jos, inițiată de Aurelian și continuată de Probus și Dioclețian, cărora le-a și fost atribuită începerea lucrărilor de restaurare a cetății *Tropaeum*. Nu este exclusă posibilitatea ca lucrările să fi fost întrerupte din cauza atacului carpo-gotic din anul 295, care afectase întreaga regiune a Dunării

⁸ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 163 și urm.

⁹ Al. Barnea, *Trei altare inedite de la Tropaeum Traiani*, în SCIV, 20, 1969, 4, p. 595–609.

¹⁰ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 165 și 173–174.

de Jos¹¹. Operația de refacere a fost reluată și dusă pînă la capăt, cu unele modificări de plan, de constructorii din timpul lui Constantin și Licinius. Dar, după alte observații ce poate mai au nevoie de reconfirmări, nici fortificația acestora n-a fost terminată în anul 316, după cum rezultă din inscripția de fundație, ci anumite lucrări la zidul de incintă și la turnurile de apărare s-au prelungit încă cel puțin șapte-opt ani după aceea. Alte observații în legătură cu incinta, ce merită să fie amintite, sînt acelea că atît la poarta de V, cît și la cea de S, nu există urmele vreunui pod suspendat (*pons-levis*), după cum presupunea V. Pârvan, iar că în apropierea turnului nr. 19 se afla o poartă mică, astupată mai tîrziu. De asemenea, tot pe latura de SV a incintei, la baza curtinei dintre turnurile 16–17, s-a descoperit un bloc de parament cu inscripția KEPAMOY, ce arată contribuția unuia din locuitorii cetății la ridicarea fortificației. În general se observă că planul cetății este caracteristic pentru sfîrșitul secolului al III-lea – începutul celui de al IV-lea, amintind pe cel al altor cetăți din aceeași perioadă de timp situate de-a lungul malului drept al Dunării (*Capidava, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum*), mai departe în interior (*Ulmelum*) sau pe litoral (*Tomis*). Pentru anexa exterioară, din colțul de SE al cetății, ce pare, așa cum s-a presupus încă din timpul primelor campanii de săpături ale lui Gr. Tocilescu, un mare bazin sau cisternă fortificată, contemporană cu cetatea constantino-liciniană, s-a emis și ipoteza că ar fi o fortificație complementară a cetății, ulterioară anului 316. De remarcat aici și raritatea turnurilor de apărare pe latura de SE a cetății, unde panta abruptă și mai mare a platoului, în comparație cu cea din spre NV, asigură o apărare naturală mai bună a fortificației.

În interiorul cetății, singurul edificiu cu caracter public cunoscut pînă acum ca înălțat aproximativ o dată cu incinta romană tîrzie, este *basilica forensis*, situată în centrul orașului, la întretăierea dintre *cardo* și *decumanus*, ambele străzi principale construite tot acum și prevăzute cu porțice continui pe ambele părți. Din același timp datează canalul și apeductul de pe *via principalis* (*decumanus*). Secolului IV îi aparțin de asemenea alte străzi de importanță secundară, mai puțin cercetate, perpendiculare pe *via principalis*. Mai multe clădiri particulare, folosite în scop comercial sau ca locuințe, ce se înălțau îndeosebi de o parte și de alta a străzii principale E-V (*decumanus*), au fost construite în secolul al IV-lea și refăcute în următoarele două secole. În stadiul actual al cercetărilor nu se pot face precizări mai mari în datarea unor edificii în cursul secolului al IV-lea, după cum nu se poate afirma în ce măsură evenimentele desfășurate în această regiune a Imperiului roman de răsărit la începutul ultimului sfert al aceluiași secol, care au culminat cu catastrofa de la Adrianopol (378), au afectat și cetatea Tropeenilor.

În schimb, s-a observat că în prima jumătate a secolului al V-lea, în timpul împăratului Theodosie al II-lea, s-au efectuat unele lucrări de consolidare la zidul de incintă. În partea de est a cetății și foarte probabil

¹¹ Gh. Papuc, *Nouvelles données sur l'édification de la cité Tropaeum Traiani*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 117–128; idem, *Cîteva considerații privind construirea zidului de incintă al cetății Tropaeum Traiani*, *ibidem*, 7, 1974, p. 325–337.

și în alte părți, șanțul de apărare a fost părăsit, iar în imediata apropiere a porților s-au construit clădiri extramurane de zid legat cu pământ, folosite ca locuințe de federații barbari, în special goți, admiși pe teritoriul Imperiului și așezați de obicei lângă sau în apropierea cetăților, nu înăuntrul lor¹². În cuprinsul cetății, în ciuda procesului de decădere generală, datorat frământărilor politice interne ale Imperiului și amenințării din afară a pericolului hunilor, vestigiile mărunte arată o continuitate de viață și de cultură aproape normală, iar descoperirile monetare atestă o circulație bănească multumitoare. Fragmente ceramice și alte descoperiri izolate confirmă prezența unor elemente barbare în mijlocul populației locale romanizate.

Ca peste tot în Imperiu, inclusiv în provincia Scythia Minor, ultima perioadă de mari construcții și de înflorire la *Tropaeum* se leagă de numele împăraților Anastasius I și Justinian I. Începând cu ultimul deceniu al secolului al V-lea și pînă după mijlocul secolului al VI-lea, este restaurat zidul de incintă al cetății, iar în interior se înalță din temelii sau se refac și măresc în primul rînd edificiile cu caracter public, cum sînt de exemplu, toate basilicile descoperite pînă acum la *Tropaeum*. Pe latura de nord a bazilicii *forensis* s-a adăugat o anexă dreptunghiulară alungită, orientată E-V și prevăzută cu o mică absidă spre răsărit, poate o capelă creștină. Pe latura lungă de est a aceleiași basilici s-a adăugat probabil tot acum un mare portic elegant și util, dar care a îngustat strada principală N-S (*cardo*) pe o bună distanță. De-a lungul străzii principale E-V (*decumanus*) au fost înălțate sau refăcute din temelii trei basilici creștine, fiecare avînd sub altar cîte o criptă pentru moaște de martiri. Două și cele mai mari dintre ele, basilica cu transept (D) și basilica A, impropriu numită „simplă”, au fost construite chiar în centrul orașului, la răscrucea dintre cele două străzi principale, în fața bazilicii *forensis*, vrînd parcă să se opună acesteia, care mai înainte era singura ce prin măriștea și poziția ei domina toate clădirile dimprejur.

Reluarea în 1971–1973 a săpăturilor la basilica A, descoperită înainte de anul 1900, a dus la constatarea că ea nu era „simplă”, ci avea criptă mai mare decît celelalte basilici de la *Tropaeum* și atrium, care nu fuseseră identificate. Cripta, situată sub paviment, la extremitatea de est a navei mediane, se prezenta ca o încăpere dreptunghiulară (2,70 × 2,30 m), înaltă de circa 2,50 m, acoperită de o boltă semicilindrică orientată E-V, prăbușită în întregime. Accesul în criptă se făcea printr-un coridor în pantă, lung de 4,20 m și larg de 1,15 m, situat la mijlocul laturii de vest a încăperii și în care se afla cel mai probabil o scară de lemn. Intrarea destul de mică (1,14 × 1,15 m), se păstrează în întregime, fiind mărginită de mari blocuri monolitice. În interior pereții sînt acoperiți cu un strat de tencuială roz, iar aproximativ la mijlocul peretelui de est, într-un chenar incizat, fusese pictată cu vopsea o inscripție în limba greacă, din care, din păcate, în momentul descoperirii, abia se mai distingeau urmele foarte slabe ale cîtorva litere. Sub stratul de dărîmături care umpleau încăperea,

¹² Cf. I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 403.

zăceau împrăștiate resturile a cinci schelete omenești aparținând cel mai probabil unor martiri necunoscuți¹³, fără nici un rest de sicriu sau obiect de inventar, arătând că cripta fusese profanată înainte de prăbușirea bolții.

La extremitatea de vest a coridorului de acces în criptă s-a descoperit un rând transversal de lespezi de piatră cioplite regulat, pe care se înălța balustrada (*cancelli*) ce închidea altarul în această parte, iar în nava laterală de nord au apărut resturi din pavajul de cărămidă.

Extinderea săpăturilor la vest de bazilica propriu zisă a dus la constatarea că ea posedă un atrium cu trei portice (*triporticus*), cite unul pe laturile de N,V și S, ca și bazilica de marmură (B), considerată pînă acum singura bazilică cu atrium din Dobrogea. Curtea atriumului era pavată cu cărămidă, iar din mijlocul ei pornea în spre strada de la vest de bazilica A (*cardo*), un canal pentru scurgerea apelor de ploaie. Pe latura de est a atriumului, cinci trepte din blocuri mari de piatră conduceau la o platformă înaltă de circa un metru, ce se întindea pe toată latura de vest a bazilicii și pe unde se putea pătrunde în narthex și mai departe în naos și altar.

În afară de încăperile anexe de pe latura de S, dezvelite mai înainte, alte anexe încă nedescoperite se aflau pe latura de nord a bazilicii.

Noi observații pe teren au dus la constatarea că bazilica cu transept (D), situată la sud de *via principalis*, era de asemenea prevăzută cu atrium cu trei portice și curte pavată cu cărămidă, pe latura de vest. E de presupus că un atrium asemănător sau o curte pavată cu lespezi mari de piatră, toate sau aproape toate monumente vechi refolosite, se afla și la vest de bazilică „cisternă” (C)¹⁴. Efectuarea în 1976 a unor săpături de control la această din urmă bazilică, dezvelită între 1892–1908, a dus la observația că edificiul ei a fost înălțat probabil în a doua jumătate a secolului al IV-lea, în interiorul bazinului unei cisterne romane din secolele II-III, și că a fost refăcut în secolul al VI-lea, cînd sub altar a fost construită cripta ce se vede și azi. În mod neobișnuit pentru o bazilică din interiorul unei cetăți, fie și romane tîrzii sau romano-bizantine, împrejurul ei se afla un cimitir, din care, citeva morminte fuseseră descoperite în 1908, iar alte citeva au fost numai identificate de noi în 1976, urmînd ca descoperirea lor și a altora care vor mai apare, să fie efectuată în viitor¹⁵.

Începînd cu ultimele decenii ale secolului al V-lea și îndeosebi în prima jumătate a secolului al VI-lea, au loc o mare creștere a populației și o deosebită prosperitate economică, ce, ca și în alte centre urbane de pe teritoriul provinciei Scythia Minor (*Histria, Dinogetia*), se reflectă în

¹³ Martirologiile nu menționează nici un martir creștin la *Tropaeum Traiani*, iar ipoteza că moaștele Sf. Chiril de la Axiopolis ar fi fost transportate la *Tropaeum*, care ar fi luat și numele acestui martir (A. Aricescu, *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 306), nu-și găsește deocamdată nici o confirmare.

¹⁴ I. Barnea, *Atrile bazilicilor paleocreștine de la Tropaeum Traiani*, în SCIVA, 26, 1975, 1, p. 57–67.

¹⁵ Despre rezultatele săpăturilor și observațiilor la cisternă și bazilică în 1976, a se vedea studiile publicate de I. Barnea și Monica Mărgineanu-Cirstoiu, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 221–250.

primul rînd într-o aglomerare de construcții pe același spațiu delimitat de incinta mai veche. O astfel de creștere cantitativă s-a făcut însă în dauna calității și a aspectului urbanistic în ansamblu. Principalele artere de circulație n-au mai fost respectate în întregime lor. De exemplu, deși la *Tropaeum Traiani* cele două străzi principale, *cardo* și *decumanus*, în special ultima, în jumătatea ei de est, au fost refăcute împreună cu porțiunile situate de o parte și de alta, totuși partea de vest a aceleiași străzi a fost îngustată pe anumite porțiuni la mai puțin de jumătate. În apropierea colțului de NV al bazilicii *forensis* o clădire din secolul al VI-lea a fost înălțată cu latura de nord chiar deasupra canalului și apeductului de pe mijlocul străzii principale E-V, iar mai departe spre vest, jumătatea de la sud de canal a fost în cea mai mare parte acoperită de construcții. O îngustare asemănătoare a suferit strada principală N-S (*cardo*) între *basilica forensis* și basilica cu transept. Spațiul sau coridorul (*intervallum*) dintre zidul de incintă și edificiile din interior a fost blocat de construcții care împiedicau circulația în jurul acestuia, nelăsînd liberă decît intrările în turnuri. Noile construcții, cu excepția marilor clădiri publice, erau înălțate din pietre legate cu pămînt, iar în partea de sus de obicei din calupuri de chirpicii, chiar dacă unele din ele aveau înfățișarea unor adevărate palate prin dimensiunile lor. Un mare număr de clădiri, îndeosebi cele situate de-a lungul străzilor principale, erau magazine sau ateliere meșteșugărești, atestînd avîntul comerțului și al meșteșugurilor în ultima perioadă de înflorire a orașului *Tropaeum*, care este și cea mai bine cunoscută în urma săpăturilor arheologice efectuate pînă în prezent.

Situația generală a Imperiului în a doua parte a domniei lui Justinian și marea invazie a Kutrigurilor de la începutul lunii martie 559, pe teritoriul provinciei *Scythia Minor*, chiar dacă n-au dus la distrugerea cetății *Tropaeum*, au avut urmări negative asupra dezvoltării acesteia și a relațiilor sale cu alte centre mai apropiate sau mai îndepărtate. Deși în decădere, viața înfloritorului oraș de mai înainte a continuat să se desfășoare aproape normal pînă în anul 586, cînd cetatea a fost transformată într-un morman de ruine și cenușă, în urma invaziei pustiitoare a avarilor, care a distrus și alte mari centre urbane din aceeași regiune a Imperiului (*Dorostolon*, *Zaldapa*, *Marcianopolis*)¹⁶. Urmările luptelor înverșunate și ale puternicului incendiu care a mistuit în flăcări, dacă nu toate, în orice caz majoritatea clădirilor din interior, au fost identificate chiar de Tocilescu, cu prilejul primei campanii de săpături, din 1891, la poarta de vest a cetății, unde s-au găsit schelete omenești în poziții neregulate și scheletul unui cal¹⁷. Ele au fost confirmate aproape peste tot în interiorul cetății, unde s-au efectuat săpături în ultimii ani, constînd de regulă dintr-un strat gros pînă la un metru de pămînt făinos, de culoare gălbui-roșiatică, provenit din chirpicii prăvăliți din jumătatea superioară a pereților, la baza căruia se află cărbuni din lemnăria acoperișului, piroane de fier, țigle și olane, iar deasupra multe dărîmături din zidurile clădirilor.

¹⁶ Theophylactus Simocatta, *Historiae*, I, 8, Bonn, 1834, p. 48 (= ed. C. de Boor, Leipzig, 1887, p. 54-55). Cf. *Din ist. Dobrogei, op. cit.*, p. 433.

¹⁷ *Bibl. Acad. Române, ms. rom. 5128, f. 26.*

Spre deosebire de ceea ce se credea mai înainte, rezultatele ultimelor săpături au dus la concluzia că viața cetății Tropaeum n-a încetat după catastrofa din 586. Urme sporadice de locuire, confirmate de unele descoperiri monetare, arată că deasupra stratului gros de incendiu și dărâmături s-au amenajat locuințe modeste de către aceeași populație care a supraviețuit dezastrului. Locuirea a dăinuit și în prima jumătate a secolului al VII-lea, când, după unele observații, incinta ar fi continuat să-și păstreze funcția defensivă, cu toate că așezarea își pierduse caracterul său urban. În forme modeste și mult mai redusă ca număr, populația locală străromânească și-a dus în continuare viața în preajma ruinelor înfloritorului oraș de altădată. Aici, în partea de sud a incintei și în alte puncte din împrejurimi, au apărut urme de locuire din următoarele 3-4 secole și nu este de mirare că la trei km. mai departe spre vest, pe teritoriul satului de azi Urluia, s-a descoperit un tezaur de monede bizantine din secolele VIII-X¹⁸, care arată continuarea legăturilor economice ale urmașilor populației romanice din cetatea situată pe platoul din valea Urluii, cu Bizanțul, Roma cea nouă, în perioada de timp căreia-i aparține tezaurul amintit.

O ultimă observație se referă la demantelarea sistematică a zidului de incintă și a turnurilor acestuia de cea mai mare parte a blocurilor de parament, în vederea refolosirii lor la alte construcții sau ca piatră de var. Operația a avut loc în decursul timpului, poate în mai mare măsură în cursul secolelor X-XII, când teritoriul Dobrogei stăpinit de Bizanț (thema *Paristrion*) a cunoscut o nouă perioadă de mari construcții, și cel mai mult în secolele XVIII-XIX, sub stăpînirea turcească, și după aceea, pînă la săpăturile inițiate de Tocilescu la Adamclisi (1882). Aceeași soartă au avut diferite piese arhitectonice (fusuri de coloane, capiteluri ș.a.) de la clădirile din cetate, care apăreau mai mult sau mai puțin la suprafața terenului. Remedierea acestor greșeli ale trecutului se face astăzi cu mari eforturi sub toate aspectele, Direcția Patrimoniului Cultural Național izbutind să restaureze pînă în prezent, potrivit noilor principii în acest domeniu, latura de SV a incintei și turnurile de pe această latură, la exterior, canalul de pe *via principalis*, *basilica forensis* și parțial porțile mari de est și de vest ale cetății din secolele IV-VI e.n.

RÉSUMÉ

LA CITÉ DE TROPAEUM TRAIANI À LA LUMIÈRE DE DERNIÈRES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES

La reprise en 1968 des fouilles archéologiques de *Tropaeum Traiani* (Adamclisi, dépt. de Constanța), interrompues depuis assez longtemps, devait contribuer à mettre au jour des trouvailles susceptibles de procurer une meilleure connaissance de cette importante

¹⁸ Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, în *Studii și cercetări de numismatică*, I, 1957, p. 199 ; I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 20.

ville romaine, sise dans la région méridionale de la Dobroudja actuelle. Suivant les dernières fouilles archéologiques, les premières traces de vie humaine sur le plateau où se dressait la cité de *Tropaeum* remontent au néolithique. Avant la conquête romaine, ce même emplacement était celui d'une agglomération géto-dace, dont on ignore le nom, mais qui entretenait des rapports avec le monde grec du littoral au IIe siècle av. n.è. et se trouvait en plein essor économique et culturel aux Ier siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è., subissant de plus en plus l'influence de la civilisation romaine, elle-même en pleine expansion à l'époque. Au commencement du IIe siècle de n.è., pendant les guerres des Géto-Daces avec les Romains, cette agglomération a été détruite par un incendie.

L'empereur Trajan remplaça probablement l'agglomération géto-dace par une station militaire dotée d'un camp, dont la mission était de veiller à la sécurité de la route menant vers le nord. Une agglomération rurale (*vicus*) de caractère civile s'est constituée dans ses environs, mélange de l'ancienne population locale et des colons nouvellement venus sur les lieux, pour la plupart d'entre eux originaires des contrées les plus diverses de l'Empire. Située au carrefour des principales voies militaires et commerciales de l'endroit, la station fondée par Trajan devait connaître un développement des plus rapides, touchant vers le milieu du IIe siècle à une prospérité économique et culturelle toute particulière. Sous Marc-Aurèle, avant l'an 170, elle accéda au rang de *municipium*. Quantité de monnaies, et en tout premier lieu un véritable trésor de 1584 deniers de l'Empire, de même que d'autres trouvailles faites ces dernières années, attestent cette grande prospérité, anéantie par la terrible invasion des Costoboces, aux environs de l'an 170. Tous les sondages archéologiques entrepris dans la moitié orientale de la cité romano-byzantine, ont relevé les traces de l'incendie qui l'avait détruite. Le nombre important des fragments céramiques géto-daces trouvés parmi des restes d'une poterie de qualité supérieure et autres objets romains dans la couche d'incendie costoboc confirment les informations épigraphiques de l'époque quant à la persistance de l'élément autochtone géto-dace, en train de se romaniser, aux côtés des colons romains.

Cette ville devait connaître une autre période d'épanouissement sous la dynastie des Sévères, suivie, pendant le IIIe siècle, par un déclin progressif dû à la fréquence des attaques carpo-gothiques, alors que la défense militaire de la frontière romaine du Bas-Danube allait en s'affaiblissant. Vers la fin de ce même IIIe siècle, la cité était détruite.

En ce qui concerne sa reconstruction de fond en comble dans les années 313-316, les fouilles ont permis de constater que celle-ci avait commencé déjà auparavant, sous les empereurs Aurélien, Probus ou Dioclétien. Interrompue fort probablement par l'attaque carpo-gothique de l'an 295, l'oeuvre de reconstruction a été reprise et menée à bonne fin sous Constantin et Licinius. Les preuves à mentionner en ce sens sont les fondations de plusieurs tours de défense, abandonnées après avoir été jetées parmi les tours déjà connues du côté sud-ouest de la cité. Notons aussi, en général, que le plan de la cité est typique de la fin du IIIe — commencement du IVe siècle de n.è.

À l'intérieur de la ville, le seul édifice de caractère public bâti en même temps que l'enceinte de la cité est la *basilica forensis*, située au carrefour du *cardo* et du *decumanus*, deux rues principales bordées d'une suite ininterrompue de portiques sur chaque côté, construites à la même époque. Toujours de cette époque sont aussi le canal et l'aqueduc qui passait au milieu de la rue principale est-ouest (*decumanus*), ainsi que plusieurs édifices privés, servant d'officines commerciales ou d'habitations, construits de chaque côté des deux artères principales et reconstruits aux Ve-VIe siècles.

Au cours de la première moitié du Ve siècle, sous Théodose II, l'enceinte de la cité a subi quelques travaux de consolidation. Son fossé de défense fut, au moins en partie, abandonné et des édifices *extra muros* ont été bâtis dans le proche voisinage de ses portes, afin de servir d'habitation à des fédérés barbares, notamment des Goths. Des fragments céramiques et d'autres découvertes isolées attestent la présence de certains éléments barbares au sein de la population locale romanisée.

La ville devait connaître sa dernière période d'épanouissement sous les règnes d'Anastase et de Justinien Ier. Son mur d'enceinte fut restauré au cours de cette période; en même temps, à l'intérieur des murs, plusieurs édifices de caractère public ou privé étaient bâtis ou restaurés et agrandis. Au centre de la ville, vis-à-vis de la *basilica forensis* se dressèrent alors deux grandes basiliques chrétiennes, la basilique A, dite

„simple”, et la basilique à transept (D). La reprise des fouilles sur ces deux basiliques montra qu'elles étaient dotées, toutes les deux, d'un atrium et que la basilique A cachait sous l'autel une crypte destinée à contenir des reliques. Il est probable que la basilique-citerne (C), édiflée à l'intérieur d'une citerne romaine des IIe-IIIe siècles, était elle aussi dotée d'un atrium similaire ou bien d'une cour dallée. Sous le règne de Justinien a eu lieu la reconstruction de fond en comble de la basilique de marbre (B).

On constate généralement à partir des dernières dizaines d'années du Ve siècle et surtout dans la première moitié du VIe siècle, agglomération des bâtiments entassés dans l'espace délimité par l'enceinte d'une période antérieure, ce qui laisse à supposer une croissance démographique doublée d'une prospérité économique toute particulière. Les deux rues principales ont été reconstruites, mais sensiblement plus étroites ; l'espace ou couloir (*intervallum*) qui séparait le mur d'enceinte des édifices de l'intérieur se trouva bloqué par la construction de divers bâtiments, ne laissant libre que l'accès des tours. Mais la technique de construction et l'urbanisme marquent une déchéance incessante jusqu'à la disparition de la ville, détruite en 586 par les Avars. Les traces du puissant incendie dont les flammes ont englouti la majeure partie des édifices de l'intérieur, se laissent saisir presque partout dans la ville.

Toutefois, contrairement à ce qu'on pensait auparavant, les dernières fouilles archéologiques ont conduit à la conclusion que la vie de la cité de *Tropaeum* n'a pas cessé avec la catastrophe de l'an 586. Des indices sporadiques d'habitat, attestés par quelques découvertes monétaires, montrent que les survivants du désastre avaient rebâti dans les cendres épaisses et les décombres des habitations modestes, leur permettant de ne point quitter les lieux. L'habitat humain se poursuit donc dans la première moitié du VIIe siècle. Réduite au point de vue numérique et vouée à la médiocrité, cette population locale proto-romaine ne renonçait pourtant pas à persévérer là où naguère encore fleurissait une ville prospère.